

Vypravěčský komentář u Václava Beneše Třebízského. Sonda do autorské strategie české literatury konce 19. století*

Pavel Šidák

Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha
sidak@ucl.cas.cz

SYNOPSIS

A Narrative Commentary by Václav Beneš Třebízský: Probing Authorial Strategies in Czech Literature of the Late 19th Century

This study deals with the form and function of narrative commentary in Czech prose works of the period 1830–1880, with a focus on V. B. Třebízský's novel *Wandering Souls*, in which the commentary material is particularly rich and diverse. What this analysis makes possible, first, is a number of interpretative insights into Třebízský's work and a mapping of some of his most common narrative figures. Second, it allows us to generalize the form and function of narrative commentary in the broader literary period under consideration, for which *Wandering Souls* provides a workable synecdoche.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Vypravěčský komentář; česká literatura 19. století; Václav Beneš Třebízský; naratologie / narrative commentary; 19th century Czech literature; Václav Beneš Třebízský; narratology.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2020.1.1>

Pro českou prózu 19. století je typická vysoká frekvence vypravěčských komentářů rozmanité formy a funkcí, a to napříč nejrůznějšími žánry či autorskými poetikami. Výrazný výskyt vypravěčských komentářů a jejich na první pohled zjevná vnitřní rozrůzněnost implikuje vysokou míru autorské potřeby řízení čtenáře, a nabízí se otázka, proč a za jakým účelem se tak dělo.

Položit si takovou otázku se jeví užitečné, a to zejména vezmeme-li v úvahu spíše slabý zájem o narativní poetiku literatury 19. století. Dosavadní historická poetika

---

* Příspěvek vznikl v rámci grantu GA ČR 18-04420S Proměny narativních způsobů v české próze I. Za konzultace a cenné rady děkuji Alici Jedličkové a Michalu Charyparovi. Při práci na publikaci byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie (<http://clb.ucl.cas.cz>), zejména Retrospektivní bibliografie české literatury 1775–1945 a databáze České literární osobnosti.

byla ponejvíce orientována tematologicky za aplikace sémiotické analýzy. První názvy diachronní poetiky narativu najdeme ve Vodičkově poetologické analýze záměrů obrozenské prózy (srov. Doležel 1996; Jedličková 2004), ale ani v tak podrobné analýze, jakou Vodička věnoval Lindově knize, se komentářům nedostává prostoru, byť o jejich povaze můžeme z textu leccos odvodit (podstatná pak budou tvrzení o rétorickém vypravěči, emocionalitě, perifrastii apod., srov. Vodička 1994, s. 183–184). Podporu svého úvodního tvrzení nacházíme v pracích s poetologickou perspektivou: tak např. Kotenovo zjištění, že v novočeské próze je rétorický vypravěč prvním v chronologické řadě typů vyprávění (Koten 2016, s. 48), implikuje zároveň podstatnou roli komentářů. Přesto se vypravěčské komentáře nestaly v českém prostředí tématem vlastního systematického výzkumu. Vypravěčské komentáře jsou typicky tematizovány v rámci analytického popisu poetiky určitého autora či konkrétního díla (např. Janáčková — Komárek 2001; Mocná 2007; 2014 atd.), a jejich systematický popis, tedy práce, jež by se jim věnovala primárně, chybí.

O systematický popis komentářů, jak se objevovaly v české próze ke konci 19. století, resp. o jejich možnou typologii, se zde chceme pokusit; zároveň můžeme ověřit nosnost jejich teoretického uchopení. Nesystematický zájem o autorské komentáře pozorujeme totiž také v literární teorii, a to i v poetice a naratologii. Ta přinesla typologii vypravěčského komentáře, aniž by ji dále rozpracovala. V klasické, tj. z časů strukturální analýzy diskurzu pocházející Chatmanově práci *Příběh a diskurz* byl komentář definován jako „vypravěčský řečový akt, který přesahuje rámec vyprávění, popisování nebo identifikování“; odlišen byl komentář k příběhu od komentáře k vyprávění (diskurzu), resp. komentář explicitní a implicitní (ironický) — v závěru studie budeme tuto typologii korigovat. Explicitní komentáře k příběhu Chatman typologizuje jako interpretaci, soud a zobecnění (Chatman 2008, s. 240–267). Chatmanovu typologii přejímá Shlomith Rimmon-Kenanová; komentář je v její stupnici vnímatelnosti vypravěče zařazen na šestý, poslední stupeň perceptibility (Rimmon-Kenanová 2001, s. 105). Spojení komentáře a perceptibility vypravěče je mimochodem jediný moment, kdy se tématu v jednom ze zakladatelských textů šedesátých let, *Hranice vyprávění*, dotkne Gérard Genette, který komentáře vřadí do „situačně ukotveného diskursu“ (Genette 2002, s. 105). Wolf Schmid odlišil rovinu diegesis (vyprávěný svět) a exegesis, implikující „příběh vypravování“ (Schmid 2004, s. 46) a sestávající ze „zobecnění, komentářů, úvah, metanarativních poznámek vypravěče“ (tamtéž, s. 41). Ve Schmidově generativním modelu přistupuje exegesis k diegesis teprve v posledním, čtvrtém kroku, tj. v prezentaci vyprávění. I pro Schmidu však platí, že komentářům věnuje pozornost marginální: jeho hlavní zájem směřuje k příběhu a vyprávění.

Ve shodě s vymezením grantového projektu, v jehož rámci tento text vzniká, se zaměříme na zkoumání vypravěčského komentáře v období sedmdesátých a osmdesátých let 19. století. Díky bohatství komentářů jak z hlediska podílu na textu, tak z hlediska plurality jejich typů a funkcí se nám jako reprezentativní jeví próza Václava Beneše Třebízského, a to zejména román *Bludné duše*, v rámci autorova díla literárními historiky dosud nejlépe hodnocený.¹

1 Román *Bludné duše* byl charakterizován jako „ze všech jeho prací nejdokonalejší“ (Braun 1890, s. 150), „jeho hlavní dílo“ (Pohorský 1961, s. 263), „jeho nejvýznamnější dílo“ (Pešat 1985, s. 198), „nejlepší dílo“ (Skřeček 1950, s. 347) apod.

Nepůjde zde tedy o syntetický popis poetiky Beneše Třebízského, ale o popis vypravěčských komentářů.² Ačkoli nepopíráme funkčnost komentářů jako žánrových příznaků, soudíme, že tvorba Beneše Třebízského, jakkoli vázaná na žánr historického románu, disponuje zejména typy komentářů, jež jsou vlastní širšímu výseku dobové žánrové krajiny a jež jsou pro ni zásadní.³ *Bludné duše* nám tak mohou posloužit i jako synekdocha fungování komentářů v celku prózy daných dekád. Oprávněnost synekdochického pojetí budeme následně kontrolovat uváděním srovnatelných příkladů z děl dalších autorů. Vyjdeme však od typologie komentářů v *Bludných duších*.

1. BLUDNÉ DUŠE

Bludné duše s podtitulem „vesnický román“ (časopisecky 1879 v *Osvětě*, knižně 1882)⁴ tematicky postihují nejmladší látku z těch, jež Beneš Třebízský románově zpracoval: dobu panování Josefa II. Od svého vydání dodnes jsou *Bludné duše* běžně klasifikovány jako román vlastenecký a historický (a tedy jako typické dílo svého autora; srov. Pešat 1985). Žánrovou klasifikaci knihy výrazně nezměnilo ani odhalení a zdůraznění odchylek románového děje od historické reality (Hadač 1935), a dokonce ani podtitul, který text interpretuje jako „vesnický román“ (jako by autor sám chtěl *Bludné duše* vyčlenit z oboru historické prózy). Jak později uvidíme, oscilace mezi „historickým“ a „vesnickým“ je pro naše bádání podstatná.

Dobová kritika v *Bludných duších* ocenila pokračování linie české historické prózy (s překvapivě konstruovanou linií Hálek, Pravda, Světla). Hodnotila je jako román s národní tendencí (srovnatelnou s Tylem), s vydařenou psychologíí postav a kompozicí (byť poněkud slabší ve druhém díle románu; Miřiovský 1883), výstižnou přímou řečí; vše je zde prý vylíčené „s vroucností, že nemůže čtenář zůstatí chladným“ (Bílý 1883, s. 94). František Bílý, jemuž se tu Beneš Třebízský ukázal být „básníkem utrpení českého lidu“, si povšiml i toho, že románový děj je prokládán autorovými elegickými „reflexemi a názory“ (tamtéž, s. 95).

Základním specifíkem komentářů Beneše Třebízského je jejich rozdvojená temporální perspektiva. Komentáře jsou totiž vedeny ze dvou základních pozic: jednak z pozice „dnešní“, evokující čas vyprávění, aktuální vypravěčské stanovisko, v němž

2 V dosavadním zkoumání autorské poetiky Beneše Třebízského nenacházíme pro naše téma významnější příspěvky. Česká literárněvědná databáze, spravovaná ÚČL AV ČR, nabízí stovky záznamů, převážně však jde o krátké glosy, biografické medailony nebo historické články. Zájem o Třebízského poetiku či narativní techniky nalezneme v zásadě jen v knižně vydaném eseji Františka Stuchlého (1959) a v časopisecké studii Věry Brožové (1999).

3 Žánrově specifický se jeví kupř. komentář humoristické literatury (srov. např. Mocná 2014, byť téma její práce leží mimo námi sledované dekády) nebo winterovský typ historické prózy hojně pracující s citáty (a tedy s komentáři, jež dále nazýváme autentizační); především však, soudíme, jde o míru zdůraznění či marginalizace určitých obecných typů komentářů, jež tvoří žánrový příznak, nikoli o typ komentářů samotný.

4 Knižní vydání je radikálně zkrácená a upravená verze vydání časopiseckého (Skřeček 1950, s. 335).

je samozřejmě obsažena znalost důležitých událostí do současné chvíle včetně možnosti interpretace a zhodnocení těchto dějů i potřeby jejich využití pro ilustraci či persvazi, jednak z času vyprávěného (příběhu), kdy se vypravěč stylizuje jako součást vyprávěného světa (homodiegetický).⁵

2. KOMENTÁŘE Z ČASU VYPRÁVĚNÍ

Komentáře z času vyprávění v sobě nesou nutně vědomí časové distance. Tato distance je nejčastěji vyjádřena deiktiky „tehdy“, „tenkrát“ apod. Je to tedy lokalizace časově neurčitá a víme jen, že jde o minulost:⁶ „Sedlák Květ měl takových knih několik, a to *tehdy* už něco znamenalo“ (Beneš Třebízský 1950, s. 14; kurziva P. Š.); „*Tenkrát* taková myšlénka, že by se úředové mohli báti, nikoho ani nenapadla; *tenkrát* se nebál ani mušketyr, ani dráb nikoho“ (tamtéž, s. 21; kurziva P. Š.); „Do ostatních [statků] prý musili honiti [obyvatele, aby se tam nastěhovali]; o hospodářství nestál žádný, poněvadž na každém statku byl *tenkrát* přivázán ošklivý netvor, kterémuž říkali robota. [...] *Tenkrát* bylo v Praze mnoho viděti a slyšeti ještě více“ (tamtéž, s. 26; kurziva P. Š.).

Méně často je časová distance vyjádřena konkrétní časovou lokalizací: „Nejneúnavnějšími podněcovateli vzpoury v Podlesí byli poustevníci [...]. V *druhé polovici minulého století* bylo ve zdejší krajině pousteven více než far“ (tamtéž, s. 185; kurziva P. Š.); „Rakouské věznice v krajských městech podobaly se ještě *na samém sklonku minulého století* namnoze mučírám. Císařovna Marie Terezie sice patentem z roku 1776 tak zvanou torturu ve všech zemích pod žezlem svým zrušila; ale ještě hezkých několik let prý rozkaz tento zůstal pouze na pergamenu“ (tamtéž, s. 212; kurziva P. Š.).

K časové distanci je nutno uvést dvě poznámky, jejichž platnost se neomezuje jen na prózy Beneše Třebízského.

1. Konkrétní časová lokalizace do minulosti je samozřejmým atributem (žánrovým rysem) historické prózy a upozorňuje na konkrétní čas příběhu se všemi konotacemi, jež s sebou daný čas nese (v citovaných úryvcích např. čas panování Marie Terezie jako doba konotativně výrazně zatížená: předehra doby josefínské, první známky uvolnění situace poddaného lidu, obraz Marie Terezie v lidu jako panovnice soucitné a osvícené atd.).⁷ Naproti tomu deixe „tehdy“ (a její varianty) upozorňují spíše na *distanci* mezi časem příběhu a vyprávění.

2. Časová deixe („tehdy“) není ovšem v české beletrii 19. století, resp. v námi sledovaném období jen atributem historické prózy. Domníváme se, že je pro českou lite-

5 Letmou a bohužel dále nerozvedenou zmínku o vzniklém kontrastu ve „vyličování [...] jindy a nyní“ najdeme i v dobové recenzi (Bílý 1883, s. 94).

6 Není snadné přesně určit dobu, do níž je román lokalizován; srov. snahu o historickou lokalizaci u Václava Hadače (1935). Jedním z významových důsledků těchto deiktik je posílení dojmu fikce, resp. budování charakteru kvazihistorické prózy.

7 Kladné pojetí panovnice je ovšem dáno i mimoliterárními okolnostmi, příslušníci habsburského rodu museli být zmiňováni výhradně v kladném smyslu, na ostatní zmínky se vztahoval § 64 trestního zákona (urážka členů panovnického rodu včetně zemřelých). Srov. např. zachycení Marie Terezie jako téměř revolučně laskavé panovnice — a to v kontrastu se zlou, omezenou a surovou místní vrchností — v Jirákových *Skalácích*, 1875.

raturu tohoto století typická, a to právě i mimo obor historické prózy: v „rodinné“ či „intimní“ perspektivě i v perspektivě „regionální“, u žánru črt. Nalezneme ji dokonce i v pohádce, tedy v žánru, který by se ze své podstaty měl tomuto „tehdy“ vyhýbat, neboť čas pohádky není minulostí času našeho.⁸ Lze nadnést několik hypotéz o funkci této deixe. Může jít jednak o tendenci zvýraznit čas příběhu jako odlehlou minulost, o níž je třeba čtenáře poučit — odtud záliba ve vysvětlujících komentářích a též ve vznikajícím pocitu odcizení této (mnohdy nikoli dávné) minulosti: jako by se mluvilo o něčem neznámém, co je čtenáři vzdáleno jak znalostně, tak kontextově. Touto deixí se zároveň vyjevuje potřeba rétorického vypravěče představit se jako věrohodný pamětník a znalec dobových zvyklostí a současně jeho tendence legitimizovat podávaný příběh, objasnit jeho původ, a tím dodat vyprávěnému věrojatnost (jde vlastně o transpozici žánrového znaku místní pověsti). A konečně snad může být funkcí této deixe pojmenovat nostalgii po uprchlém, „starosvětském“ času „našich otců a dědů“.

Tematizování distance mezi časem příběhu a vyprávění, resp. její zdůrazňování, se projevuje ještě jedním specifickým způsobem. Jde o srovnávání stavu jedné a téže věci (jevu, místa, situace) v minulosti a nyní, anebo, pojmenováno z hlediska komentářů, o překlenutí minulosti směrem k přítomnosti. Srovnání se často realizuje formou apostrofy předků či kulturní krajiny a mnohdy je lokalizováno na začátku či konci kapitol, resp. povídek, a funguje tak jako incipit či explicit. Rezultáty srovnání jsou různé: často „dříve bylo lépe“ (lid byl věrnější, statečnější, lesy hlubší atd.; pak toto srovnání může vést až k mytizaci minulosti), nebo dříve bylo jinak, případně dříve bylo stejně jako teď. Takové srovnání má funkci zdůvěřňující,⁹ jak tomu je už v prologu (Beneš Třebízský 1950, s. 9). Může mít i funkci verifikační, a může vyznívat i jako stížnost, jak dále ukážeme. Srovnání má vždy výraznou axiologickou funkci.

Pro nejzřetelnější příklad sáhneme nejprve do autorova historického románu *Anežka Přemyslovna* (1877). Dané srovnání zde otvírá osmou kapitolu (Věštba):

Před stalety bývaly české vesnice navlas jako dnes, toliko že se nečervenaly taškami, nýbrž všude, zdálo se, že jejich střechy přecházejí do zelena. [...] Ale v něčem se přece lišily starodávné české vesnice od nynějších. Zůstával pod těmi doškovými, nazelenalými střechami ryzí, poctivý a nábožný lid (Beneš Třebízský 1947a, s. 159).

V tomtéž románu nalezneme ještě zajímavější doklad — paralelu podmaňování přírody člověkem a podmaňování jednoho lidského společenství druhým (za užití typické apostrofy):

Po lesích, jež pokrývaly tenkrát výšinu smečenskou, není dnes ani pohádky. Zbyly z nich pouze „ohrady“, v nichž chovají zvěř. Ale i tyto „ohrady“ mají v sobě kus starého rázu, [...]. Vy české lesy, vy milé doubravy, vy hvozdy temnězelené! Tak vám jednomu

8 Typické je, že příklad nenalezneme v pohádce folklorní, ale umělecky upravené, u Boženy Němcové v pohádce *O bílém hadu*: „kníže se zamyslí, kněžna se lekla, ale Běla, která u okna seděla a předla (tenkrátě přádávaly ještě i knížecí dcery)“ (Němcová 1950, s. 62).

9 Zdůvěřňování je u Beneše Třebízského jednou z nejvýznamnějších vypravěčských strategií, která se realizuje různě, například pomocí místních názvů, připomínáním neměnných zvyklostí a tradice apod.

po druhém brali životy, zrovna jako je někdy brávali lidu pod vámi a ve vašem středu! Tak vás mýtili, jako někdy mýtivali ve vašich stínech ten dobrácký lid! Zmizelo už dnes v drahých Čechách našich všecko; starý ryzí mrav je zakopán jako věc dávno opotřebovaná, a když i vy mizíte z naší půdy, ať alespoň kolem vašich kořenů vyrůstá mlád', jak vy jste někdy bývaly. — Ale sotva že bude!... (tamtéž, s. 16).

Už zde se objevuje další typická funkce tohoto srovnání: odkaz na bohatýrskou českou minulost, jejíž nositelé se stali obětmi cizáckého jha, obvykle s poukazem na to, že jeho tíži dosud nesou současníci, a tedy zároveň o funkci, byť latentně, obranně vlasteneckou:

A ve statcích a chalupách a chatách? — Hlavy svěšené, rty sevřené, ruce křečovitě spjaté a jinak ticho, hrozná, děsná ticho! [...] Prapodivná svoboda, když ji lidu musejí vnucovat ocelí, prachem a olovem! [...] [komentář ke scéně, kdy farář vyhání muzikanty z hospody:] Tak asi za starých dob vypadali neohroženci, kteříž své „veto“ dovedli vrhnout ve tvář i králům a císařům (Beneš Třebízský 1947b, s. 139–140).

Se stejným vyzněním nacházíme dané srovnání v *Bludných duších*: „Tenkrát to byly postavy jak ulité, byli to mužové, pod jejichž pažemi se cizáctví drobilo jako pískovec [...] A dnes? — Můj Bože! Jak se časy mění! Tehdejších dob to byli pouzí stínové“ (Beneš Třebízský 1950, s. 160).¹⁰ Užito může být složitěji: na popis prvního a pro děj zásadního kázání pana pátera těsně navazuje popis kostela, resp. vysvětlující komentář: „Tento kostel býval před bělohorskou bitvou kališnickým, farářoval tu kněz utrakvista...“ (tamtéž, s. 44). Srovnávané členy zde tvoří přítomnost kostela, synekdochicky zastoupená kázáním, a jeho minulost, obohacená o příznak katolictví vs. protestantství, a v metonymické zkratce je tak opět podán obraz českých dějin.

Srovnání „dříve a nyní“ nalézáme navázáno i na jiné typy komentářů, zejm. na komentáře, které označujeme jako moralizující a folkloristické. *Moralizující* komentář je jediný typ komentáře, jenž byl zatím u Beneše Třebízského detailněji popsán, a to ve studii Věry Brožové; použijeme proto jí uváděný příklad:

Prohledávaje před nedávnem staré matriky v dobrých vepřovinách i teletinách vázané [...] přišel jsem na list, na němž bylo vypsáno celé jedno svatováclavské kázání a ku konci připojena stručnými rysy událost, kterouž jsem tuto vypravoval. A mne tak mimoděk napadlo, kdyby nebožtk farář Jinoška, jehož nebolí už také věrná hlava přes sto třicet let, dnes vstal, všecko si tak dobře prohlédl: Co by asi nyní řekl? (Beneš Třebízský 1886, s. 33–34, cit dle Brožová 1999, s. 34).

Moralizující apel je zde formulován jako nevyřčená, ale předpokládaná kritika faráře Jinošky namířená na stav věcí v čase vyprávění. Citovaný komentář v sobě pojí více funkcí: funkci autentifikační a komentář k vyprávění (metalepse: „kterouž jsem tuto vypravoval“). Čistě moralistní komentář není u Beneše Třebízského běžný, zejména porovnáme-li jeho tvorbu např. se souběžně tvořícím Františkem Pravdou či

¹⁰ Vzáyvané „tehdejší doby“ jsou husitství, oblíbená epocha Beneše Třebízského.

Aloisem Vojtěchem Šmilovským aj.¹¹ Morální apel u něj bývá obsažen v jiných typech výpovědí, zejména v exklamacích a rétorických otázkách, tak např. v závěrečné větě první části: „Někdy chodívá a plížívá se za člověkem trest vzápětí. Škoda, že ne po každé!“ (Beneš Třebízský 1950, s. 182).

Komentář folkloristický bývá výrazem kontinuity zvyklostí, uchování hodnot:

Byly vánoce. Po venkově je světili jako vloni, ano navlas jako před padesáti lety. O štědrém večeru se jedla krupicová kaše, krájely se housky, loupala se jablka, louskaly ořechy [...]. Druhý den byl, jak od nepaměti, Boží hod a po Božím hodě koleda. A koleda je do dneška srdcem svátků vánočních, ač už dnes, vídám-li ty děti chudáčky omrzlé, v ručkách s uzlíčky, v uzlíčkách s kousky chleba širokého jako půl dlaně a tenkého jako oplátka, připadá mi na stébélko jako ty děti chudáčkové — jako učiněná žebračka (Beneš Třebízský 1947b, s. 148).

Konstatování shody stavu „dříve a nyní“ funguje často jako zobecnění zahrnující ne-souhlas se stavem věcí či nelibost s ním:

Rodiče měl [pan páter] chudičké [...]. Starý otec posílal synovi do Prahy poslední tolar, matička upekla mu vždycy pletence z vejračky, a sami chudáci v chaloupce s doškovou střechou jedli suchý, okoralý chléb. Tak vychovávají do dneška nejedni rodičové své syny Pánubohu... (Beneš Třebízský 1950, s. 37).

A konečně nabývá srovnání rázu až mytologizujícího, když spojí současnost se světem dávného mýtu: „Dolíkem [...] rozléhala se tato slova příšernou ozvěnou. Tak asi houkávali v pohádkách lesní mužové, když proháněli se za dávných dob širým hvozdem slídíce po kořisti“ (tamtéž, s. 256). Obdobně může být s mýtem spojena i minulost: „O hradě tom [Karlštejně] šly po všech vlastech pověsti až báječné a o nahromaděných pokladech pod krovy karlštejnskými vypravoval děd vnukům svým, jako v dalekých zemích romanských povídávali o zámku sv. Grále na vrchu Monthalvotsh v Anglii“ (Beneš Třebízský 1879, s. 7). Dodejme, že odkaz na grál je u Beneš Třebízského neobvyklý; typicky totiž zmiňuje jen kulturní kontext (historii, mytologii) český [a tedy/ protože vlastenecký?], nikoli širší: tak např. překvapivě u tohoto autora, kněze a kazatele, téměř absentují odkazy na dějiny biblické.¹²

Frekvence srovnání „dříve a nyní“, jeho sémantika a typizovaná lokalizace v textu z něj činí *vypravěčskou figuru*.¹³ Nalezeme ji nejen v celku Benešovy tvorby, v níž je zásadní pro tvorbu hodnot a apel na čtenáře, ale i u mnoha dalších autorů, k nimž se krátce obrátíme v závěru.

11 O mravních hodnotách v díle Beneše Třebízského a směrech, jakými je „zaměřeno ostří jeho pera“, viz Stuchlý 1959, s. 134.

12 Výjimkou je scéna Světlušky u mrtvé matky: „Tak jako Světluška vypadal asi anděl v zahradě getsemantské, když snesl se pod koruny olivové s kalichem, aby jej podal Pánu svému“ (Beneš Třebízský 1950, s. 257).

13 Figuru definujeme jako logicky ustálenou a zpravidla i obsahově určenou jazykovou strukturou, která na srovnatelných, resp. totožných místech v jednom, avšak spíše ve více textech plní shodné či příbuzné rétorické a konstrukční funkce.

Připomeňme na tomto místě ještě jednu narativní figuru, která je na figuře „dříve a nyní“ založena. Je to autentifikace jevu — nejčastěji místa — světa příběhu vztahem k současnosti, tj. času vyprávění. Čteme-li např. u Prokopa Chocholouška, že se děj odehrává „v Krokvové ulici“, je v poznámce pod čarou přispáno: „Krokvová ulice (Sporrengasse). Pozdější věkové jí přezdily Ostruhová ulice (Spornergasse)“ (Chocholoušek 1867, s. 259). Podobné jevy najdeme u mnoha dalších autorů sledovaného období. Tato autentifikace dobře souzní s výše řečeným: i ona dokladuje cit pro minulost, pro její stálou přítomnost v přítomnosti. Obě figury rezonují s tím, co Vladimír Macura říká o popisech Prahy v literatuře třicátých a čtyřicátých let, jak je nalézáme u autorů ovlivněných jungmannovskou poetikou: „přijímá současnost jen jako reflexi minulosti, jinými slovy vnímá přítomnost jen v té míře, v jaké je reflexí minulosti“ (Macura 1995, s. 182). Dosah Macurova tvrzení se zde však výrazně rozšiřuje.

Rozlišili jsme dva typy komentářů z času vyprávění, konkrétně časově lokalizované a deiktické (uvedené slovem „tehdy“). Oba typy komentářů nutně směřují k historiografickým „vysvětlivkám“. Právě v *Bludných duších* jsou tyto — v celém textu rozestě — naučné historiografické komentáře podle našeho soudu hlavním důvodem řazení díla do žánru historického románu: nejde totiž o román tematizující zásadní historickou událost a na jejím pozadí děje „malé“, jak je historický román běžně definován, nýbrž o prózu neustále historizující v mikrorovině, v narativním diskurzu.¹⁴ Je to vyprávění vysvětlující minulost a vtahující nejen její důsledky, ale její dobové příznaky do přítomnosti: vysvětlované jevy přítom často nemají zvláštní význam pro rozvíjení příběhu ani pro dějovou atmosféru. Vystává tu specifická podoba „názorného“ naučného historismu.

Třebízského vysvětlivky často fungují jako expozice dějových či popisných pasáží, srov. např.:

A nejhůře bylo, když se mezi tím lidem samým vyskytly černé duše [tj. lidé bažící po moci, pozn. P. Š.]; bohužel, ani těch nescházelo. Politujme jich; ale neklňme jim. [...] Páni odměňovali takovéhle černé duše hodnotami: ten dostal rychtářské právo, jiného zase musili chtít nechtět v obci zvoliti konšelem [...] V Jiřicích byl takovou nešťastnou duší sedlák Ouřada (Beneš Třebízský 1950, s. 38–39).

První věty jsou komentující, jejich mluvčím je vypravěč-historik, poslední věta je již začátkem vlastního vyprávění. I zde nacházíme jev, který má platnost genologickou: typ komentáře, resp. pozice, z níž je komentář veden, sugeruje žánrový typ. Historický komentář, který je incipitem textu, vede u Beneše Třebízského ke konstituci zážitku „historického“ románu. Týž jev — komentář fungující jako expozice segmentu vyprávění — má u jiných autorů dopad analogický. Tak např. u Františka Pravdy (spolu)konstituuje moralistní komentář žánr moralistního vyprávění, u Šmilovského (zejm. *Martin Oliva*) (spolu)konstituují komentáře a úvahy o povaze světa/společnosti žánr románu společenského.

Jev jde ovšem zobecnit. Narážíme zde na sdílený rys podstatné části prózy sledovaného období, jistou naukovost (jež se váže k historismu) či výchovnost (vázanou

¹⁴ Nahrazujeme tímto pojmem formalistický termín „syžet“ (v české teorii stále běžně užívaný), jenž konotuje zejména konstrukční složku, kompozici, méně už samé vyprávění jako textovou realizaci, o níž nám zde jde.

k vlastenecké či obecněji moralistní tendenci). Obojí se realizuje právě ve vypravěčských komentářích, a to buď v komentářích vydělených z textu (vlastním odstavcem, poznámkou pod čarou), nebo do narativního textu maximálně zapuštěných, resp. buď krátkých, nebo dlouhých (k maximální délce dovedených v žánru Pravdova „moralistního románu“). Oblíbené jsou zejména komentáře historiografické (typicky v popisech dějin místa děje apod.). Záliba v nich se v české literatuře 19. století neomezuje jen na historickou prózu; typická je pro romány vlastenecké či společenské (srov. např. Arbesovy *Štrajchpudlíky* s komentáři o historii dělnictva a továren; román Gustava Pflagera Moravského *Z malého světa* zahrnující novodobé dějiny Prahy s rozvojem průmyslu apod.). Důvodem je právě již popsany historismus české literatury, řečeno genologicky, její bazální usazení v historické próze, a snad také fakt, že minulost nabízí hotové ucelené příběhy, z nichž plyne jasná dějová báze naučného vyprávění (kdežto živá současnost se teprve vyhraňuje, a proto se lépe ukazuje v „obrazech“).

Popisované vysvětlující komentáře u Beneše Třebízského mají vedle funkce napomáhat ději a informovat velmi často (*persvazivní*) *funkci vlasteneckou*, resp. „*proticizáckou*“. Pro zesílení účinku jsou tyto komentáře často formulovány jako obecné (zobecnující) soudy, neomezené na konkrétní jev/postavu/čin: „Život českého lidu platil takovému příběhliku [cizímu panstvu, drábu] desetkrát méně než život zajíce“ (tamtéž, s. 38); při popisu panského lovu se dočteme, že

Mezi těmi jasnými a osvícenými pány bylo mnohé ryze české jméno; upomínalo na leckterého bohatýra dávných let, který se dovedl i panovníkovi dívati do očí s levicí na rukojeti meče a pravicí na srdci věrném svému národu až do posledního zabušení. Ale ptejte se na to těchhle pánů a oni vás za takovou otázku šlehnou bičkem do tváře... (tamtéž, s. 64).

Ve shodě s národněobrozenským paradigmatem má svou roli i čeština:

Kněz byl řečí jeho překvapen a hnedle o odpověď v rozpacích tomuhle muži, jenž mu otevřel své srdce tak dokořán, v kterém uviděl jako za sklem křišťálovým kvítek [tj. český jazyk, P. Š.], jež našemu lidu trhali z nader a duši tolik let, a přece nemohli vytrhnouti, jej polévali ohněm, ničili ledem... (tamtéž, s. 70–71).

Ke komentářům vysvětlujícím se samozřejmě pojí i mnohé ze zmíněných komentářů folkloristických:

Slyšeli jste někdy o hlídce nebožtíků? — nevím, zdali tak do dneška zvykem na Podlesí; ale tenkrát to bývalo leckde i v kraji. [...] Umrlec nezůstal ani minutu sám, a když se ve stavení všickni vystřídali, začal opět nejstarší. S hlídkou nebožtíků byly spojeny nejrozmanitější pověsti. Tak se kdesi na Podlesí vypravovalo: Jednou prý duše na cestě do nebe zabloudila [...] [následuje krátká synopse lidové pověsti, tedy samotný folkloristický jev, nikoli jen komentář k němu, P. Š.] (tamtéž, s. 256).¹⁵

15 Otázka je, nakolik významuplný (a snad i záměrný) je fakt, že „hlídka nebožtíků“ intertextově odkazuje k Máchovi, v jehož *Máji* je předmětem závěrečného „Poznamenání“

Příklad z povídek: „Povídá se, že prý, probudí-li se občas děti Meluzininy ze staletého spánku, chtějí kaši; matka potom lítá od vesnice k vesnici, žebrá o trošku výrazky, a kde jí nedají, rozhazuje kalenec, otrhává střechu, ofukuje dobytek a nebývá k uchláchnolení“ (Beneš Třebízský 1947b, s. 156). Oproti běžnému pojetí Beneše Třebízského jako autora folklorizujícího či lidovému podání blízkého nejsou folkloristické komentáře jako takové v jeho díle příliš časté. Folklorizující rovina je totiž u něj syntézou mnoha dílčích jevů, vedle komentářů zejména přirovnání pocházejících z mytologií, pohádek či křesťanského i pohanského náboženství,¹⁶ citací lidových písní,¹⁷ motivů pohádek a pohádkářů (těm je mj. věnován samostatný text *Pohádkáři*, 1874, v souboru *Z drobných črt*). Náleží sem i autorovy vlastní pokusy o zápis pověsti či pohádky, jak jsme viděli výše v tomto odstavci. Důležitou roli v sugerované blízkosti díla Beneše Třebízského a folkloru hraje pak Třebízského oralita, jak ukážeme dále.

Amalgám proticizáckého étosu („negativní“ vymezení národa) a národopisné vnímavosti a zájmu („pozitivní“ vymezení národa) je podstatný moment, z něhož vyšla charakteristika Třebízského jako spisovatele plného lásky k českému živlu a vždy hotového ho bránit, jak ji předložili na přelomu osmdesátých a devadesátých let Jan Neruda, který, vzpomínaje „nebohého kaplánek klecanského“, spatřoval v něm jediného vpravdě českého básníka své generace („Jediný z nás, který skutečně a v plném slova smyslu byl českým básníkem...“; Neruda 1887, s. 1, zvýraznění autor), nebo Josef Braun, který připustil i problematický aspekt Benešových postojů:

Vroucí cit ku rodné zemi a ku jejímu jazyku, stupňující se u Beneše v lásku, ať díme fanatickou, zbožná úcta ke zvykům starodávným, ku právům našich předků, hrdost nad jejich vítěznými zápasy, nesmírný žal nad jejich porážkou a potlačením: to vše vzklíčilo v Benešovi již při vypravování starců pod doškovou střechou rodné chaloupky (Braun 1890, s. 134).¹⁸

3. KOMENTÁŘE K VYPRÁVĚNÍ

Přidržíme-li se základní osy výkladu, tj. dělení komentářů u Beneše Třebízského z hlediska jejich přináležitosti času příběhu či času vyprávění, patří jednoznačně k těm druhým *komentáře k vyprávění* (chatmanovsky řečeno: k diskurzu). Jejich výskyt je zde více než hojný; rétorický vypravěč je, zdá se, dominujícím vypravěčským modem. I tam, kde se slova ujímá např. vypravěč iluzivní či historizující (informující o historickém dění), proniká jimi vypravěč rétorický (viz ostatně právě zmíněnou fi-

---

k Intermezzu I, k veršům „Jenž na stráži, co druzí spí“. Šlo ovšem o pověru rozšířenou, z odborného hlediska ji jako první zaznamenal J. V. Houška 1853, s. 481.

16 „Ouřada zadupl poznovu nohou [...] zrovna jako by mu byl vjel pod chodilo had, ale plný prudkého jedu, jehož žihadlo v pohádkách proštípne i ocelové podešvy“ (Třebízský 1950, s. 107); „rty [...] staženy křečovitě, jakoby pod zámkem Morany“ (tamtéž, s. 257).

17 Rudolf Skřeček, editor vydání *Bludných duší*, s nímž zde pracujeme, všechny citované písně nachází u Erbena.

18 „Vypravování starců“ je nicméně spíše Braunův omyl, Benešovi vyprávěl zejména jeho tátněk řemeslník.

guru časové distance, jež je často vlastně průnikem vypravěče rétorického do pásma vypravěče historizujícího).

Komentáře k vyprávění mají několik funkcí. Zejména upomínají na fakt, že vnímáme *zapsaný strukturovaný příběh*, ne realitu, tj. fungují jako konstituenty diegetického vyprávění. Typický příklad:

Vánoční poesie! — Vy se usmíváte soustrastně, vy chcete už následující řádky okem přeskočiti, snad už kladete na list své prsty, abyste jej obrátili! — Já vám toho nezažlívám; ale prosím vás, posečkejte alespoň chvilinku. Vím, že je snad málo povídek a románů, jichž jevištěm je venkov, aby jedné z kapitol v nich nezaujal Štědrý večer s vánočním stromkem, se sirotkem v opuštěné chatě a dětmi boháčů v nádherně upraveném saloně; ale já podobným líčením vaši trpělivost na skřipci natahovati nehodlám. O vánocích v Podlesí nepsal však v Čechách ještě nikdo (Beneš Třebízský 1950, s. 132).

Modus rétorického vypravěče je zde spojen se sebereflexí literatury jako celku, jejích institucí (žánr, čtení, čtenářská očekávání), s oslovením čtenáře a s předjímáním jeho reakcí — vypravěč předjímá fakt, že čtenář je obeznámen s literárními konvencemi a některé už vnímá jako klišé, a jako takovému se mu vypravěč podbízí poukazem na jeho sečtělost. Stejně tak se může objevit tematizace vlastního psaní (tj. jev intratextuální).¹⁹ Tyto komentáře mohou do textu vnašet napětí s komentáři z času vyprávění; tak hned na počátku románu:

Takovýchhle popisů četli jste již dozajista mnoho; bývají tak v jádru stejné a zběhlý čtenář podobně řádky často okem pouze přeletí. Ale kdybych měl tuto ustati, dopustil bych se hříchu na paměti dcery Květovy. [...] Jděte a ptejte se, zdali pravdu dím. Sedlák Květ by vám pověděl, že tohle všechno dítě jeho umělo [...]. Podívejte se na tu holku, sedí ještě u krbu, ruce má složené v klíně [...]. Zahleďte se do té divé mladé tváře a uvidíte, že se vám z toho statku chtít nebude... (tamtéž, s. 16–17).

Pojetí čtenáře (a tím, systémově vzato, i vypravěče) sugeruje dvě onticky odlišné komunikační situace: zatímco na začátku úryvku jde o čtenáře knihy — partnera vypravěče mimo svět příběhu (heterodiegetického), na jeho konci je čtenář konstruován jako subjekt světa příběhu, resp. stylizován jako „posluchač“ přítomný aktuálně vyprávěným dějům.

Pro Beneše Třebízského je typický popis či výklad podnětů ke vzniku vyprávění: metanarativní rovina, kdy je vyprávění vlastního příběhu popsáno jako důsledek vize, stržení inspirací (často čerpanou z četby historických pramenů — srov. výše o knize *Z farních archivů*), a výjevy, které předkládá čtenářům, jsou popsány, jako by v autorově mysli samy od sebe vyvstávaly: „Psalot' mi zase pero proudem, protože mi duše zaletěla poznovu v doby dávno uplynulé a uviděvši v mariánské gotické kapli kláštera sv. Anežky sbor klarisek, měla je v prvním okamžiku, unesena jsouc dojmem

¹⁹ „Jednou jsem psal o zapomenuté vesnici. — Když huláni odjeli, byla tahle dědina navlas taková“ (Beneš Třebízský 1947b, s. 154, povídka *Kolednice*, 1877); jde zřejmě o odkaz na povídku *Ze zapomenuté vesnice* z téhož roku.

nevypravitelným, za kůr andělů...“ (Beneš Třebízský 1947a, s. 172–173).²⁰ I zde můžeme hovořit o *figuře*: popis inspirace je častý, objevuje se v úvodech textů, význam tohoto textového segmentu je stálý: zdůvodňuje (a obhajuje) sám fakt vyprávění, upozorňuje na vypravěče — a zejména legitimizuje příběh poukazem na jeho zdroje.

Autentifikační funkce je zde zřejmá z toho, že citované historické prameny fungují jako vnětexová autorita. Scéna, v níž postava faráře má vyplnit dotazník týkající se pátera, přičemž jeho pravdivé vyplnění by vedlo k pronásledování dotčeného, je přerušena vypravěčskou vsuvkou (uvedenou závorce): „(Ve staré farní matrice nalezl jsem dotyčnou úřední listinu, a uvedu-li vám jen několik těchto otázek, vy se panu faráři zajisté diviti přestanete, že mu zodpovězení jejich tolik činí obtíží)“ (Beneš Třebízský 1950, s. 203). Tato vsuvka uvozuje citaci ze zmíněného zdroje s příklady otázek zřetelně kriminalizujících toho, koho se týkají, a citaci návodu k vyplnění dotazníku (funguje tak jako doklad dobových praktik). Bezprostředně následuje přerušovaný příběh. Subjekt vyprávění je zde coby nálezcce dokumentů stylizován jako limitně blízký empirickému autorovi, tedy tomu, kdo nachází, selektuje, reprodukuje dávné prameny, na jejichž základě sprádá příběh. Autentifikační funkce představuje ohlas dobové poetiky s její zálibou ve faktografických žánrech a autentifikačních postupech, jak ji vykládá Věra Brožová: „V historické próze počátku 80. let se totiž cenila i přiznaná a zdůrazněná práce s archivním dokumentem, která dílu dodávala punc autentičnosti a jeho tvůrci statut znalce“ (Brožová 1999, s. 53).²¹ Budiž poznamenáno, že na tomto principu Beneš Třebízský založil celou knihu: sbírka povídek *Z farních archivů* (1886) je cele autentifikována právě sdělením, že její příběhy jsou vybírány z reálných historických pramenů a podle nich vyprávěny.

Komentáře k vyprávění nenarušují spád textu, rétorický vypravěč, upozorňující na sebe sama a na svou činnost, v naprosté většině případů vstupuje do textu kratičkými textovými pasážemi (větami nebo i nevětnými úseky), které — jsouce ty-

20 Cele je na vizi založena povídka *Od Levého Hradce*, 1876 (in Beneš Třebízský 1908, s. 359–362).

21 Brožová dále mluví o celém nově vznikajícím hnutí v rámci historické prózy, jež svou uměleckou metodu založilo na „uměleckém zpřístupňování archivních pramenů formou „obrázků z historie“, a jako příklady uvádí Františka Dvorského, J. Lacinu či Zikmunda Wintera, přičemž upozorňuje, že u Beneše Třebízského nejde o snahu být maximálně historický přesný. — Poetika přiznaného čerpání z pramenů je ovšem starší, např. u Prokopa Chocholouška jej nacházíme již od let čtyřicátých: „Lehce porozumí každý, že vše, co se dříve jednalo a řečnilo, již napřed umluveno bylo, neb se obával Valdek přece odporu některých rytířů mladších, ještě dílem neporušených. [...], et crearunt sibi nonnulli conspirati in arce Krzivoklat antimagistrum magnum, Guilielmum de Valdek et de Hasmburg, adhuc vivente magistro magno Georgio Eccone, qui degebat Pragae in aula ordinis militi aetempli primaria, cui nomen erat Hierosolimitae [...] stojí v starém rukopisu psáno, z něhož tato udalost čerpána jest“ (Chocholoušek 1867, s. 118–119). Na jiném místě řeší Chocholoušek věrnost historickým pramenům poněkud jinak, metalepsí: „Ve svém stanu se převaloval Rudolf bolestí na lůžku; neb vedro sluneční, jakové panovalo léta Páně 1307, tak že i dějepisci o tomto suchém roce, v kterém od začátku března až do konce září nepršelo, se zmiňují“ (tamtéž, s. 215; obdobně např. v *Popravě českobrodské* téhož autora, 1864, vyd. 1867, aj.). Podobnému jevu se v případě Sabinovy *Osudné knihy* (čas. 1865–66) věnoval Michal Charypar (2014).

picky rozprostřeny v širším úseku, např. popisu postavy (viz citaci uvedenou výše, Beneš Třebízský 1950, s. 16–17) — vyvolávají jednolitý dojem dialogičnosti (srov. dále tezi k oralitě); výjimkou jsou ostře pocítované shiftery, typicky na koncích textových úseků (kapitol), jako např. tento, svou informací zdůrazňující, protože opakující komentář: „A já píšu poznovu: Odříkáním se a mozoly vychovávají do dneška rodičové své děti Pánubohu“ (tamtéž, s. 37).

Přítomnost komentáře k vyprávění v Třebízského díle není překvapivá, uvědomíme-li si, že tento typ komentářů je v celé české próze 19. století jedním z nejfrekventovanějších (a zároveň vnitřně nejrozrůzněnějších) — jen v malé zkratce se k roli těchto komentářů vrátíme v závěru.

4. ORALITA U BENEŠE TŘEBÍZSKÉHO

„Nemáme věru v novějších dějinách svých takových příkladů mnoho, jak ode všech cítících srdcí českých vážen a milován byl tento prostý a skromný kaplan [...]. Snad k tomu přispěl i lehký, prostý a všepřístupný tón, jenž se zračí ve všem Benešově tvoření. Výborné čtení pro lid — toť čestný název, který pracím jeho především přísluší“ (Braun 1890, s. 140).²² Po čem nejvíce toužil, byla „láska jeho lidu“ (Vlček 1904, s. 182), píše Benešovi životopisci. Domníváme se, že jeden z podstatných stimulátorů dojmu „lehkosti“ a „prostoty“, základ charakteristiky „lidové“, „čtení pro lid“, je Třebízského tendence k mluvnosti jazykového projevu — jeho oralita.

„Oralitou“ u Beneše Třebízského míníme v první řadě *sugerování aktuální komunikační situace*, komentáře obracející se na čtenáře a proponující čtenáře jako posluchače (Jan Mukařovský tento jev nazývá „latentní dialogičnost“):²³

Rakouské věznice v krajských městech podobaly se ještě na samém sklonku minulého století namnoze mučírnam. [...] Člověku přechází sluch, kosti projíždí mráz a nechceme ani uvěřiti té strašlivé, děsné pravdě, od níž dělí nás pouze nějakých devadesát či sto let [...]. Představte si temnou komůrku s klenutým stropem [...]. Nechci hrůzami žalářovými dráždití vaši obrazotvornost. Opomenu vám vylíčiti, jak z někdejšího rychtáře jiříckého chtěli mermomocí vynutit zločiny [...]. Nahledněte v obličej Květovi na několik okamžiků sami [...]. Kdybych vám byl nepověděl, že tenhle muž jmenuje se Květ, vy byste toho byli do smrti neuhodli (Beneš Třebízský 1950, s. 212–213, zvýraznění P. Š.).

Text úryvku v sobě skrývá paradox: orální vyprávění, jehož rysy Beneš Třebízský přejímá a jemuž se chce přiblížit, je z definice vázáno na situaci, tj. je posluchačům

22 Ostatně *Bludné duše* měly mít poetiku původně bližší knížkám lidového čtení, lidovému vkusu; z obav před příliš emotivní četbou od tohoto záměru Václav Vlček, majitel *Osvěty*, Beneše odradil, stejně jako od názvu, jímž mělo být původně slovo „Bludivec“ (Braun 1890, s. 129; srov. též Brožová 1999, s. 55).

23 „Lze říci, že je to řeč „přímá“, totiž taková, která působí dojemem, že se vypravěč stále k někomu obrací, řeč někomu adresovaná“; co se zde říká o Vančurovi, platí u Beneše Třebízského plně (Mukařovský 2006, s. 13).

srozumitelné — právě díky sdílenému kontextu.²⁴ Zde ovšem vypravěč samozřejmě auditorium, které by jeho znalost kontextu sdílelo, k dispozici nemá. Jaroslava Janáčková v takovém případě mluví o konfliktu situací; tento konflikt je standardně vyřešen autorovým poučením či vysvětlivkou, která supluje funkční kontext.²⁵ Zde je tímto poučením vyprávění o rakouských věznicích (komentář-vysvětlivka). Tato vysvětlivka činí z textu čistě *literární* jev: k recipientům konstruovaným jako aktuálně přítomní posluchači komunikace konstruované jako aktuálně probíhající se najednou neobrací mluvící vypravěč, ale píšící „autor“.

Tato z hlediska subjektů textu a jejich ontologie (mluvící vypravěč — píšící autor) problematická situace je u Beneše Třebízského obecná a častá. Zatímco s předstíranou oralitou souzní fakt, že se mluvčí prezentuje jako *vypravěč* (věty „řekl jsem“, „pověděl jsem“ často uvádějí sumarizaci předchozího děje; korelátem je výzva posluchačům „poslouchejte“), napětí naopak vzniká tím, že jindy se prezentuje jako *zapisovatel* („napsal jsem, že...“; v *Bludných duších* opakovaně). Lze nalézt i juxtapozici obou případů: „Plameny na krbu oslňovaly [...] tvář dívčinu. Řekl-li bych, že tento dívčin obličej byl půvabný nad pomyslení, bylo by to až příliš obyčejné. Napsal-li bych, že tahle mladá, svěží tvář byla sličná, pověděl bych zase málo“ (tamtéž, s. 16, kurziva P. Š.).

Sugerování komunikační situace tváří v tvář má blízko k imitaci folklorního vyprávění (a v interpretaci vede ke spojenci s vypravěčem-folkloristou). Benešův text tak nabízí dvojí realizaci folklorních názvuků: jednak vypravěče-folkloristu pracujícího s vysvětlujícími odbornými komentáři, jednak narativní imitaci folklorního vyprávění. Souhra obou těchto jevů, oscilace čtenářské pozornosti mezi nimi, spolu s širším rámcem Benešova díla (jeho variace na pověsti a pohádky) opět ukazuje, jak pevný základ má představa jeho „lidovosti“ v literárněhistorické reflexi.

Pro Beneše Třebízského je výchozí rétorický vypravěč nadaný vševědoudností o světě příběhu. Ten na sebe z komunikačního hlediska bere dvojí roli: jednak roli vzdělaného, poučeného zapisovatele sdělení z pramenů, které odborně komentuje a fabulačně rozvíjí (vyprávějící historik, archivář či folklorista), jednak roli lidového vypravěče, který mluví ke společenství posluchačů. Tento vypravěč se může identifikovat také jako postava svědka v sousedství ve smyslu lokálním, prostorovém, a tedy inscenovat i svoji blízkost dávnému příběhu — a může také deklarovat mezery své vševědoudnosti („Sedlák Květ se přestal dívat své dceři v tvář a sivé oči jeho zahleděly se do plamenů; zdálo se, jako by v nich něco svítilo — hněv či také slza? Nevím, protože náhle hlavu odvrátil...“; tamtéž, s. 15), a stylizovat text do podoby nepřipraveného projevu, vynucujícího si přerušování výpovědi, její doplňování a opravování, a dokonce i porušování větných vazeb („Či jsem neřekl, že úsměv na lících téhle dcery rychtářovy působil jako jarní slunce na ledy? Ne, — zapomněl jsem to prve“; tamtéž, s. 20). Oscilace mezi vševědoudním rétorickým vypravěčem a svědkem příběhu jen odhadujícím stav věcí je také oblíbenou strategií v Hálkových povídkách ze sedmdesátých let, stejně jako stylizaci textu jako nepřipraveného projevu nacházíme např. u Karoliny Světlé či Antoše Dohnala.

²⁴ K „situativnosti“ jako jednomu ze sedmi rysů ústní slovesnosti viz Šidák 2013, s. 182; v případě umělecké literatury a na příkladu Boženy Němcové viz Janáčková 2017, s. 279.

²⁵ Je to kondenzovanější řešení téže situace, jakou Němcová řeší tím, že vypravěč se ujistí, že posluchač kontext zná, a posluchač přikývne (tamtéž).

A konečně: téma „orality“ zhodnocuje v *Bludných duších* žánrové napětí, o němž jsme mluvili v úvodu této studie. Jestliže komentářové vysvětlivky zdůrazňují žánr historického románu (či jej pomáhají konstituovat), stylizace textu do orálního vyprávění, implikujícího lidovou kulturu, akcentuje podtitul románu, „román vesnický“.

Když Jaroslava Janáčková píše o oralitě v *Babičce* Boženy Němcové, uvádí: „Ústní vypravování měla Němcová v živé paměti a v osobnostní dispozici“ (Janáčková 2017, s. 278).²⁶ Tentýž zdroj inklinace k orální stylizaci lze předpokládat u Beneše Třebízského. Připomeňme „vypravování starců pod doškovou střechou rodné chaloupky“ zmíněné u Brauna jako jeden ze zásadních zdrojů autory tvorby. K tomu je třeba připočíst, jak upozorňuje František Stuchlý, Třebízského kazatelskou praxi (jejíž stopy jsou v jeho tvorbě patrné)²⁷ a silný vliv tradice lidové slovesnosti, jak ukazuje již zmíněná esej *Pohádkáři* (1874).

5. KOMENTÁŘE Z ČASU PŘÍBĚHU

Druhou linii tvoří komentáře stylizované jako promluvy z času příběhu. Jsou funkčně méně diferencované než komentáře z času vyprávění a jsou také méně výrazné — realizují se typicky v rozsahu jedné věty.

Mluví těchto komentářů se někdy dočasně staví, jako by byl postavou světa příběhu, s omezeními, která s sebou tento stav přináší („Sedlák Květ se přestal dívat své dceři v tvář a sivé oči jeho zahleděly se do plamenů; zdálo se, jako by v nich něco svítilo — hněv či také slza? Nevím, protože náhle hlavu odvrátil...“; Beneš Třebízský 1950, s. 15), jako by mluvil k postavám („A Adamec [ponocný] se domníval, že Světluška stůně; ve hlavě vězela mu zase předtucha, že nevyroste [...]. Divné tušení, ty stará hlavo!“; tamtéž, s. 23). Pro tohoto vypravěče-komentátora je typická emociální angažovanost na zobrazených dějích: takto je komentováno nadšení kněze, který u sedláka Květa, jedné z hlavních postav, pozoruje lásku k rodné řeči: v jeho srdci viděl kněz „křišťálový kvítek, jež našemu lidu trhali z řader a duší tolik let, a přece nemohli vytrhnouti, jej polévali ohněm“ (tamtéž, s. 71).

Výrazně jsou v čase příběhu zakotveny komentáře stylizované jako exklamace, apostrofy či otázky („Dnešní neděle byla jedním z nejkrásnějších dnů v letošním podzimku. Krása jesenní!“; tamtéž, s. 49), „A dnes? — Můj Bože! Jak se časy mění! Tehdejších dob [tj. husitství] to byli [Podlešáci z času příběhu] pouzí stínové [...] Poslouchejte!“; tamtéž, s. 160 — zde je užita i figura srovnání dříve a nyní, srovnávají se lidé z času husitů a Podlešáci z času příběhu). Tyto komentáře — ostatně též s výraznou mluvní povahou — dodávají textu emotivní ráz a také romantizující příznak.

Příznak doby příběhu s sebou nesou všechny komentáře stylizované jako promluva (často povzdech, kratičkový komentář, typicky parenthese) ovlivněná fikčním

²⁶ Janáčkové jde o „orální“ vyprávění v epickém textu (vložené vyprávění stylizované jako autenticky lidové), my zde pojem orality transponujeme do širšího významu narativního typu.

²⁷ „Kazatelských prvků úspěšně využívá i v povídkách a románech. Každá věta má řečnickou gradaci, je vedena k důraznému místu, tvary slovesa býti jsou začasté vynechány, aby věcná podstata dopadla v plné tíži“ (Stuchlý 1959, s. 108).

světem: [Vozy] „byly to těžké, abych se tak po podlešácku vyjádřil, ‚humpolácké‘ po-vozy...“ (tamtéž, s. 80); tento typ komentářů byl již zmíněn v souvislosti s narušováním vševědoucnosti vypravěče.

V porovnání s komentáři vedenými z času vyprávění jsou komentáře z času příběhu zastoupené méně. Přesto jejich funkce není marginální. Jsou jedním z pilířů stylizace vypravěče jako mluvčího promlouvajícího přímo ke svým posluchačům, jak jsme popsali v oddílu věnovaném oralitě, a mají nezanedbatelnou funkci zdůvěřňující.

6. KOMENTÁŘE BENEŠE TŘEBÍZSKÉHO: SHRNUÍ

Některé rysy Benešova díla, detekované jak soudobou kritikou, tak literární historií, se bez analýzy komunikační situace a vypravěčského modu dají doložit jen obtížně: „lidovost“ (resp. mlúvenostní stylizace), jak jsme ukázali, je v zásadě dána kombinací folklorních komentářů a simulace orální komunikace; jiné, jako například vlastenectví, lze vyvodit i z roviny tematické, průzkum komentářů ovšem podrobně ilustruje konkrétní postoje a strategie, jimiž k nim dochází (například formulace pozitivních důvodů pro vlastenecké nadšení vedle negativního vymezení, totiž potřebou čelit útlaku „cizáků“).

Průzkum jednotlivých typů komentářů, jak se u Beneše Třebízského objevují, odpovídá typologickému rozvržení Chatmanovu (komentáře k příběhu: interpretace, soud, zobecnění a komentáře k vyprávění). Namísto „interpretace“ by ovšem bylo vhodnější užít jiný pojem, např. „výklad“, jenž by do sebe zahrnul to, co jsme zde označili jako „vysvětlivky“ a co u Beneše Třebízského doznává značné extenze. Jen málo je u Beneše Třebízského zastoupeno „zobecnění“ (nečekanost této absence se ukáže zejména ve srovnání s průzkumem typologie komentářů v české próze námi zkoumaného období) a málo je také zastoupen podtyp komentáře k vyprávění, jež bychom mohli nazvat „orientátor“, tedy sloužící k orientování čtenáře v textu i v příběhu, typický zejména pro první dekády 19. století, ale u jednotlivých autorů přežívající — z různých důvodů, např. na základě publikační praxe, kdy text četby na pokračování takovéto provázání potřebuje aj. — do let osmdesátých (kupř. u raného Herrmanna).

Jednu, avšak podstatnou korekturu Chatmanova systému je ovšem potřeba udělat. Chatman své komentáře rozvrhuje na komentáře k příběhu (interpretace, soud, zobecnění, jež nejdou za rámec příběhu) a k vyprávění. Próza Beneše Třebízského ovšem ukazuje na nutnost zavést do této typologie ještě komentáře „ke světu“: totiž všechny ilokuční akty příběhem jen stimulované, avšak jdoucí za jeho rámec, a vztažující se k většímu výseku aktuálního světa, ba leckdy i k jeho celku. Na mysl máme to, co jsme výše nazvali „vysvětlivkami“, některá užití figury „dříve a nyní“ (zejm. případy, kdy je kriticky vztažena ke konkrétnímu aspektu aktuálního světa, čtenáři citelně prožívanému) atd.

Průzkum komentářů umožnil nalézt a pojmenovat pro Benešovo dílo a jeho ideové zázemí typické narativní figury. Jde zejména o figuru „dříve a nyní“, plnící funkci srovnání stavu dřívějšího a současného se záměrem zpravidla kritickým k současnosti, funkci zdůvěřňující, moralistní i naučnou či nabádací. V rámci komentáře k vyprávění je typická figura „vize“, metaleptické zdůvodnění, proč vypravěč vypráví

příběh, resp. popis okolností, za nichž byl k vyprávění inspirován; figura vize plní funkci autentifikační a vypovídá také o sugestivitě dějů minulosti, které se naléhavě vynořují tomu, kdo o nich přemýšlí dnes.

Nálezy četných paralel v tvorbě současníků i starších autorů potvrzují náš předpoklad, že román *Bludné duše* lze chápat jako synekdochu podob i funkcí vypravěčských komentářů zkoumaného období.

7. VYPRAVĚČSKÉ KOMENTÁŘE A PRÓZA SEDMDESÁTÝCH A OSMDESÁTÝCH LET 19. STOLETÍ

Komentáře jsou v české próze daného období výraznou částí narativního diskursu. Objevují se často v sémanticky zatížených místech (začátek, konec) a mají široce rozrůzněnou formu, rozsah a funkce. Vypravěčské komentáře se ukazují jako místo, v němž se zřetelně vyjevují nejen strategie vyprávění a jeho komunikační záměry, ale i ideová stanoviska autora, a ve výsledku tak i některé obecné, a přitom určující kvality prózy v námi sledovaných dekadách.

Literárněhistorický kontext díla Beneše Třebízského ukazuje, že kvality u něj popsané náležejí právě k oněm obecně platným. Patří mezi ně naučnost, vlastenecká tendence, výchovnost/moralistnost (tedy jevy vlastní komentářům „ke světu“), historismus; v rovině vyprávění jde o komunikaci se čtenářem, leckdy transformovanou v mluvené vyprávění posluchačům, jež jsme zde nazvali oralitou. Jedná se o komentáře vlastní širšímu výseku dobové žánrové struktury.

Naučné komentáře jsou typickou ukázkou komentářů „ke světu“, tedy kategorie, již navrhuje rozšířit typologii Chatmanovu. Naučnou rovinu textu nacházíme takřka výhradně ve vypravěčských komentářích,²⁸ oproti starším dekadám je oslaben její výskyt v pásmu postav. Tyto komentáře — výše označené jako „vysvětlivky“ — se realizují širokou škálou způsobů. Co se týče míry abstrakce, stojí na jednom pólu zobecnění formou sentencí;²⁹ ta je v české literatuře značně oblíbená, a to již dlouho před námi sledovaným obdobím (velmi výrazná je již v preromantismu); malý, resp. zcela ojedinělý výskyt sentencí u Beneše Třebízského je překvapivý. Na druhém pólu pak stojí dlouhé naučné či úvahové exkurzy, typické právě zejména pro pojednávané dekády. Tyto exkurzy pokrývají mnohdy několik stran, typicky na začátku kapitol, a fungují tak zároveň jako specifické scénické začátky, úvody podávající sumu vědění k danému tématu a/nebo formující postoj čtenáře k následným událostem či jednání postav, zejména v případě společenského či moralistního tématu (Šmilovský, Pfleger Moravský, Arbes ad.). Naučné komentáře jsou různě zapojeny do textu — mohou organicky splynout s okolním textem, mohou být vyčleněny formou zvláštního odstavce, ale např. i do poznámek pod čarou (které ovšem dominovaly dříve, zejména okolo čtyřicátých let).

28 Srov. tezi Karla Komárka a Jaroslavy Janáčkové, že vypravěč Jiráskových *Starých pověstí českých* (jež se dobou vydání, 1894, našemu tématu vymykají) se štěpí do tří typů: vypravěč-zprostředkovatel, vypravěč-slavnostní řečník a „odborný komentátor“: ten přichází ke slovu právě jen v poznámkách pod čarou (Janáčková — Komárek 2001, s. 364).

29 V terminologii Doleželově „zobrazující odbočka“ (Doležel 2003).

S naučnou funkcí textu úzce souvisí funkce výchovná a moralizující, jak se autonomizovala v moralistním románu Aloise Vojtěcha Šmilovského (*Kmotr Rozumec*, 1872, psaný už na počátku let šedesátých; Šmilovský 1872, s. 3), ale do české literatury zasahovala již dříve, zejména v lidovýchovných textech Josefa Kajetána Tyla či u Františka Pravdy.

Vlastenecká tendence je do velké míry vázána na komentáře výše zmíněné (naučnost — poznávání vlasti — jako cesta k lásce k ní). Za pozornost stojí výrazná přítomnost spíše příležitostných, leckdy však až vypjatých vlasteneckých komentářů v prózách usilujících o zpracování tematiky společensko-psychologické: v salonním románu Bohumila Havlasy *Tiché vody*, 1876, v Šmilovského *Parnassii*, 1874 (v obou případech opět vázána na historické exkurzy), v populární *Jindře* Ivana Klicpery, 1876³⁰ aj. (Zejména v těchto textech sedmdesátých let se aktualizuje jeden rys vysoké literatury let třicátých, kdy „obrozenská nostalgie, vždy provázená sakralizací zašlé minulosti a jejích emblémů, [...] byla vždy prohloubena v skepsi a skutečně tragický prožitek“; Macura 1995, s. 149; zde je ovšem „tragika“ už značně konvenční a má podobu deklamativního klišé.)

Již v souvislosti s komentáři k příběhu jsme mluvili o tíhnutí prózy k historismu, projevujícím se opakovaným připomínáním minulosti — zejména nekonkrétní, „tehdy“, „dříve“ — skrze přítomnost, resp. chápáním přítomnosti jako trvajících minulosti, a to jak ve smyslu minulosti země, národa, tak i rodu či rodiny. Podstatné je, že tento historismus není omezen na historickou prózu, ale zasahuje do žánrů jiných: intimních, rodinných (namátkou: *Několik archů z rodinné kroniky* Karoliny Světlé, *Tajemství strýce Josefa Františka Heritese*), črt (Herrmannův *Pan Melichar*), společenské prózy (Heritesovy *Maloměstské humoresky*, Čechův *Jestřáb kontra Hrdlička*; zde se historismus navíc zřetelně pojí s nostalgií po odcházející epoše, což v míře méně výrazné platí i pro další tituly) aj. U Beneše Třebízského jsme historismus spatřovali navázaný na figuru „dříve a nyní“; tu nacházíme u řady dalších autorů, zejména sedmdesátých a osmdesátých let (Světlá, Čech, Herites, Havlasa, Heller).

Je ovšem možno jít ještě dál. Není snad s popsány tendencemi logicky provázena i obliba vložených vyprávění, ve sledované próze tak běžných? Jejich smyslem — nazřeno z naznačené perspektivy — je minulost vyprávěná v minulosti, minulost na druhou, kdy se distance mezi časem vyprávění a časem příběhu zvětšuje právě ještě o čas vloženého vyprávění.

U Beneše Třebízského jsme doložili výraznou tendenci k transformaci písíciho vypravěče (zapisovatele, zprostředkovatele) do role vypravěče aktuálně promlouvajícího k posluchačům, již vnímáme jako imitaci lidového vyprávění, a to v návaznosti na další folklorní signály. Tato stylizace vyprávěcí situace je v próze sledovaných dekad ostatně neobyčejně častá, stává se jejím typickým prvkem. Objevuje se napříč žánry i uměleckými generacemi a škála jejích funkcí a podoby by si zasloužily spíše samostatnou studii. Může se omezit jen na folklorní vypravěčské formule, ale může zahrnout oslovování čtenáře (samozřejmě stylizovaného jako posluchač), stylizaci textu jako nepřipraveného a v aktuální chvíli prezentace jen s problémy verbalizo-

30 „Nebe nad Čechami se neklene jasné a slunko štěstí nad naší krásnou zemí nechce příznivě a trvale zasvitnouti. Národu českému jest od staletí zápasiti krutě s osudem“ (Klicpera 1944, s. 193).

vaného vyprávění — tady jde již výrazně více o „oralitu“ než o „lidovost“ ve smyslu folkloristickém („Ale což to budeme povídati, kam to zabíháme! Vždyť chceme povídat o panu Hašku z Boru, milci krále Václava“; Chocholoušek 1868, s. 88; jiný příklad: „Ano, abych nezapomněl: Bastienne, baronův sluha, tvrdil, že viděl té noci mihnouti se stín milostí slečny Amanty-Valerie o desáté z baronovy zbrojnice“; Havlasa 1903, s. 164). Tento typ komentářů pozvolna přechází k jinému typu: ke komentářům k vyprávění. Typická je snaha získat čtenářovu pozornost, navázat s ním kontakt, vyložit intenci a nabídnout perlokuci textu („Poslouchejte a pozorujte, a mezi vypravováním nahlédněte chvílemi do svého vlastního srdce“; Kosmák 1903, s. 21), předjímat čtenářskou reakci („Namítne mně někdo: ‚Mělo to už tak býti, byl to jeho osud!‘ Ne tak, přátelé, osud přestává býti osudem, kde není slabostí v člověku“; Šmilovský 1874, s. 121) a stylizovat příběh jako podrobuující se čtenářským očekáváním.³¹

Komentáře k vyprávění hrají mezi komentáři, které česká próza námi sledovaného období hojně využívá, výraznou roli. Mají za sebou bohatou minulost. Objevují se v prvních dekádách 19. století v první řadě jako orientátory — explicitní komentáře sloužící ke čtenářově orientaci v příběhu i v toku či výstavbě vyprávění (včetně anticipací); v padesátých letech se přidává reflexe vznikání textu; jistým typem explicitního zdůvodnění, proč text vzniká a proč je čtenáři předkládán, jsou ovšem i moralizující komentáře — sententia moralis (např. u Václava Kosmáka). V letech sedmdesátých, tedy na počátku námi sledovaného období, nabývají komentáře k vyprávění funkce sebereflexe literatury, zejména s důrazem na intertextuální aspekty, a to v několikerém smyslu. Objevuje se poukaz na příběh jako součást obecného intertextu, tedy jako na opakované vyprávění stejných příběhů vždy v novém pojetí,³² nebo jde naopak o vymezující se poukaz na jiná díla,³³ anebo může být zdůrazněna intertextuální vázanost: Beneš Třebízský v doslovu k povídce *Uriáška na vsi* upozorňuje na pretext — pohádkovou fabuli o králi, jenž si vzal mladou ženu a byl pak slepý vůči výsměchu svých poddaných, a zobecňuje její platnost i na aktuální svět.³⁴ Ještě jindy může jít o sebereflexi literatury jako hledání jejího smyslu.³⁵ Objevuje se žánrová sebereflexe textu (Hálek, Čech). Osmdesátá léta do literatury v podstatném měřítku vnášejí citování pramenů a jejich komentování (raná próza Zikmunda

31 „Až jahody se začervenáte a uzrajete, zdali pak...“ přemýšlela Rozárka. My neukončujeme její myšleňku, sladší nad nejzralejší jahůdku; však citlivé čtenářky samy se jí dovtipí“ (Šmilovský 1874, s. 71).

32 „Pavouci tyjí. Jsouť pavouci, již umějí líčiti na celé národy a střebati životní mízu z jejich srdce [...] Dost, dost, strhněme oponu! Abrámek, Čertovák byli pavouci; Martin, Rozárka motýlové. Stará hra s novými figurami. Bude i její konec věčně stejný? Nenadbíhejme novým výjevům, přijdou samy“ (tamtéž, s. 160).

33 „Věnovati mohu [motivů kytice] několik odstavců svého vypravování stejným právem, jakým obětují kolegové moji celé kapitoly prvnímu setkání svých šťastných nebo nešťastných milenců“ (Čech 1950, s. 36).

34 „Tato pohádka byla již ostatně nejednou zástěrou lidských přehmatů. Kolik lehkých duší se ukolébalo podobnými slovy! A opravdu jich z klidu potom nikdo ani špetnutím nevyrušil; nesměl, a jestli by byl směl, bylo by mu to lhotejné“ (Beneš Třebízský 1947b, s. 78).

35 Vzhledem k žánru románu patetický doklad u Sofie Podlipské: „Portretuji jeden z rysů jejích a slyším jako rozkaz s nebes hůry, aby poesie šla hledat a sbírat balsamu na rány její“ (Podlipská 1878, s. 136).

Wintera *Rakovnické obrázky*, 1888, se jeví více či méně jako narativizace — ve smyslu Whiteova „emplotment“ — pramenů, které jsou komentovány a vysvětlovány). U raného Jiráskova citování pramenů slouží autentifikaci příběhu,³⁶ a připomeňme zde opět Třebízského figuru vize, kdy je vyprávění vlastního příběhu popsáno jako důsledek vize, stržení inspirací. (Citování pramenů klíčí výrazně dříve, objevíme je již v letech čtyřicátých v historickém románu, např. u Prokopa Chocholouška, podstatné je pro Sabinovu *Osudnou knihu* z let šedesátých aj.) Specifické jsou komentáře k vyprávění v humoristické próze (Čechův *Kandidát nesmrtelnosti*, 1884, kde nacházíme stylizaci vypravěčovy nechuti k dění a zároveň cítěné povinnosti o něm referovat).³⁷ I zde lze najít předchůdce, zejm. v díle Františka Jaromíra Rubeše.

Různé typy komentářů jsou spolu pevně provázány (ostatně podrobný popis komentářů u Beneše Třebízského jasně ukázal, že je není možno analyticky oddělit). Tak i obracení se na čtenáře, jeho oslovování, předjímání čtenářských soudů a postojů a zejména pak snaha tyto postoje ovlivňovat se jeví jako odraz výše popsaných tendencí: výchovnosti, naučnosti atd.; jako jejich syntézu chápeme důraz na explicitní interpretaci a soudy.

Zejména typické zdůvěřňování (figura dříve a nyní „bylo stejně“) spolu s oslovováním čtenáře, usilovně budující společenství sdílených hodnot, familiarizace čtenáře užíváním konvenčních posesiv („náš hrdina“, „náš příběh“) nabízejí hypotézu, že i tyto prostředky spoluutvářely literární komunikaci, která posléze vedla generaci České moderny k radikálnímu odmítnutí dosavadní poetiky.

PRAMENY

Beneš Třebízský, Václav: Pod Karlštejnem. In týž: *V červánkách a lesku kalicha* [1877]. Militký a Novák, Praha 1879, s. 1–158.

Beneš Třebízský, Václav: *Z farních archivů*. F. Šimáček, Praha 1886.

Beneš Třebízský, Václav: *Z různých dob*. *Historické povídky*. F. Topič, Praha 1908.

Beneš Třebízský, Václav: *Anežka Přemyslovna* [1878], ed. Miloslav Novotný. Bohuslav Rupp, Praha 1947a.

Beneš Třebízský, Václav: *Pod doškovými střechami* [1893, s podtitulem *Povídky z našich dědin*]. Bohuslav Rupp, Praha 1947b.

Beneš Třebízský, Václav: *Bludné duše*. *Vesnický román* [1882], ed. Rudolf Skřeček. Orbis, Praha 1950.

Čech, Svatopluk: *Kandidát nesmrtelnosti*. *Humoristický román*. Edvard M. Valečka, Praha 1884.

Čech, Svatopluk: *Jestřáb contra Hrdlička*. *Ze zápisů přátelových* [1876]. Československý spisovatel, Praha 1950.

Havlasa, Bohumil: *Tiché vody*. *Román* [1876]. J. Otto, Praha 1903.

Herites, František: *Tajemství strýce Josefa* [1885]. ELK, Praha 1948.

Chocholoušek, Prokop: *Templáři v Čechách*. *Historický román* [1843]. I. L. Kober, Praha 1867.

Chocholoušek, Prokop: *Soběslav*. *Historická pověst z dvanáctého století*. — *Dvůr krále Václava*. I. L. Kober, Praha 1868.

³⁶ Podotkněme, že autentifikační figura není vázána jen na citaci pramenů (tj. na podobu typickou pro žánr historické prózy). Objevuje se též např. autentifikace vypravěčovým životem, resp. životní zkušeností, neboť i ta může fungovat jako vnětý textová autorita.

³⁷ „Lituju, že se vám představuje na ponejprv jen tato nejskrovnější a nejméně příznivá stránka, jen tento chatrný piedestal mého hrdiny“ (Čech 1884, s. 15).

- Klicpera, Ivan:** *Jindra* [1876]. J. Jiránek, Železný Brod 1944.
- Kosmák, Václav:** *Macocha* [1884]. In týž: *Sláva a úpadek pana Jana Kroutila, pololánika z Drnkálova*. Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, Brno 1903, s. 1–88.
- Němcová, Božena:** *Národní báchorky a pověsti II*, ed. Rudolf Havel. Československý spisovatel, Praha 1950.
- Podlipská, Žofie:** *Nalžovský*. J. Otto, Praha 1878.

LITERATURA

- Bílý, František:** Výpravna prosa. *Osvěta* 13, 1883, č. 1, s. 92–96.
- Braun, Josef:** *Václav Beneš Třebízský. Obraz životopisný*. F. Topič, Praha 1890.
- Brožová, Věra:** K tvůrčí osobitosti Václava Beneše Třebízského. *Historický pramen, fikce a mýtus. Posel z Budče*, č. 16, 1999, s. 52–55.
- Doležel, Lubomír:** Felix Vodička a moderní naratologie. *Česká literatura* 44, 1996, č. 4, s. 339–345.
- Doležel, Lubomír:** *Heterocosmica. Fikce a možné světy* [1998]. Karolinum, Praha 2003.
- Genette, Gérard:** Hranice vyprávění [1966], přel. Petr Kyloušek. In: Petr Kyloušek (ed.): *Znak, struktura, vyprávění. Výbor z prací francouzského strukturalismu*. Host, Brno 2002, s. 240–256.
- Hadač, Václav A.:** *Básnická fantazie a historická pravda v románu Václava Beneše Třebízského „Bludné duše“*. Tradice, Třeboň 1935.
- Houška, Josef Vojtěch:** Pověry národní v Čechách. *Časopis musea království českého* 27, 1853, sv. 3, s. 466–498; 28, 1854, sv. 4, s. 525–551; 29, 1855, sv. 1, s. 45–56.
- Charypar, Michal:** Česká historizující próza mezi romantismem a realismem. Rekonstrukce historické právní kauzy Henyka z Valdštejna v povídce Karla Sabiny *Osudná kniha*. *Bohemica litteraria* 17, 2014, č. 1, s. 87–105.
- Chatman, Seymour:** *Příběh a diskurs. Narativní struktura v literatuře a filmu* [1978], přel. Milan Orálek. Host, Brno 2008.
- Světlá, Karolina:** *První Češka* [1862]. Melantrich, Praha 1975.
- Šmilovský, Alois Vojtěch:** *Kmotr Rozumec*. Spolek pro vydávání laciných knih českých, Praha 1872.
- Šmilovský, Alois Vojtěch:** *Martin Oliva. Tragedie ze vsi*. Spolek pro vydávání laciných knih českých, Praha 1874.
- Šmilovský, Alois Vojtěch:** *Rozptýlené kapitoly*, ed. Mojmír Otruba. Československý spisovatel, Praha 1983.
- Janáčková, Jaroslava:** Komentář. In: Božena Němcová: *Babička*. Host, Brno 2017, s. 225–292.
- Janáčková, Jaroslava — Komárek, Karel:** Komentář. In: Alois Jirásek: *Staré pověsti české*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001, s. 339–379.
- Jedličková, Alice (ed.):** *Felix Vodička 2004. Sborník příspěvků z kolokvia*. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2004.
- Koten, Jiří:** O vývojových tendencích v novočeském vyprávění. Několik poznámek. *Svět literatury* 26, 2016, č. 53, s. 47–52.
- Macura, Vladimír:** *Znamení zrodu* [1983]. H & H, Jinočany 1995.
- Mocná, Dagmar:** Podivuhodný labyrint každodennosti. Fikční svět Povědek malostranských. *Česká literatura* 55, 2007, č. 2, s. 145–166.
- Mocná, Dagmar:** Šest povídek o starém mládenci. Nerudova próza v rozpětí mezi literárními rovinami. *Bohemica Olomucensia* 6, 2014, č. 2, s. 87–125.
- Miřiovský, Emanuel:** *Bludné duše. Lumír* 11, 1883, č. 8, s. 127–128.
- Mukařovský, Jan:** *Vančurův vypravěč*, ed. Bohumil Svozil. Akropolis, Praha 2006.
- Neruda, Jan:** Feuilleton. *Národní listy* 27, 1887, č. 263, 25. 9., s. 1.
- Pešat, Zdeněk:** Beneš Třebízský, Václav. In: Vladimír Forst (ed.): *Lexikon české literatury I*. Academia, Praha 1985, s. 197–199.
- Pohorský, Miloš:** Diferenciace literatury z období nástupu dělnického hnutí. In: Miloš

Pohorský (ed.): *Dějiny české literatury III*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1961, s. 189–276.

Rimmon-Kenanová, Shlomith: *Poetika vyprávění* [1983], přel. Vanda Pickettová. Host, Brno 2001.

Schmid, Wolf: *Narativní transformace. Dění — příběh — vyprávění — prezentace vyprávění* [2003], přel. Petr Málek. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2004.

Skřeček, Rudolf: *Ediční poznámky. Vysvětlivky*. Doslov. In: Václav Beneš Třebízský: *Bludné duše*. Orbis, Praha 1950, s. 335–353.

Stuchlý, František: *Duše a dílo*. In: Jan Šach — František Stuchlý: *Nedokončená pouť. Čtení o Václavu Beneši Třebízském*. Nakladatelství Lidová demokracie, Praha 1959, s. 97–140.

Šidák, Pavel: *Úvod do studia genologie*. Akropolis, Praha 2013.

Vlček, Václav: *I novému pokolení*. J. Otto, Praha 1904.

Vodička, Felix: *Počátky krásné prózy novočeské. Příspěvek k literárním dějinám doby Jungmannovy* [1948]. H & H, Jinočany 1994.